

https://doi.org/10.31516/2410-5325.081.01*
 УДК 316.346.2-055.26:008:7.04-028.22(477) "1991/..."

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ ЖІНКИ-МАТЕРІ У ВІЗУАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

А. О. Авершина

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна
 avershinaalina@gmail.com

A. Avershyna

Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0004-9345-485X>

А. О. Авершина. Трансформація образу жінки-матері у візуальній культурі незалежної України

Досліджується зміна образів материнства у візуальній культурі незалежної України, викладаються погляди на феномен репрезентації модусів жіночності. Проаналізовано динаміку їх інтерпретаційних моделей та виявлено семантичні зміни, зумовлені соціокультурними явищами. Визначено, що на початку становлення незалежності фемінність репрезентується в міфологемі Березині, яка уособлює національну ідею. Упродовж 2000-х рр. у масовій культурі України транслюються гендерно-стереотипні мотиви материнства. Унаслідок повномасштабного вторгнення останні репрезентуються як жертвовність стосовно власної дитини та держави. Вказано причини романтизації зображення жінки-матері. Означено специфіку змін репрезентації за період становлення незалежності. Виявлено причини й особливості їх трансформації в українській культурі періоду незалежності України. Зображення, представлені в медійній культурі, залежать від соціокультурних перетворень. Вони не лише транслюють стереотипи, традиції, що виникають у суспільстві, а й також формують культурні сенси.

Ключові слова: образ жінки-матері, візуальна культура, гендерні стереотипи, національна ідея, масова культура.

A. Avershyna. Transformation of the image of a mother woman in the visual culture of independent Ukraine

The relevance of the article lies in the analysis of the transformation of the image of a mother woman in the visual culture of independent Ukraine. The patriarchal stereotypical perception of femininity is

being transformed in Ukrainian visual culture. Since Ukraine has gained its independence, the perception of the traditional role of women in society began to change under the influence of socio-cultural processes.

The purpose of the article is to carry out a cultural reception of the image of a mother woman in visual culture as a reflection of socio-cultural dynamics in independent Ukraine. To define the peculiarities of female images in interpretive models of visual studios, to investigate the dynamics of the image of a mother woman during the years of independence, as well as to explain the culturally significant meanings of the variable spectrum of the image of a mother woman in the visual space of independent Ukraine.

The methodology of scientific research is determined by the use of methods of cultural studies, history and sociology. The method of culturology allows us to reveal the specifics of the representation of female images in visual culture. The sociocultural method involves the analysis of the visual component of the Ukrainian Internet environment, as well as establishing the interdependence of visual culture and social changes. Historical method allows to trace the context of visual transformations.

The results. It was proved that the image of a mother woman, peculiar to the traditional Ukrainian culture, during the first years of independence was transformed into the mythologem of Berehynia and personified the national idea. Throughout the 1990s, the image embodied the idea of state sovereignty. The period of the 2000s for mass culture was characterized by the depiction of gender-stereotypical images of motherhood and women in the role of a housewife with the emergence of the domestic violence problem. The Revolution of Dignity conditioned the narrative of struggle, which filled the image of a woman-mother with the concept of militancy.

* This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

As a result of the political and historical processes taking place until today, the concept of motherhood was filled with motives of protection of one's own land, sacrifice for the protection of one's own child.

The scientific novelty of the research. For the first time, the transformation of the image of a mother woman, represented in the visual culture of Ukraine during the period of independence, is considered.

The practical significance. The results of the research can be used to study the modern visual culture of Ukraine, in further investigations of mass media and research of feminine images represented in the visual culture of Ukraine.

Keywords: *the image of mother, visual culture, gender stereotypes, national idea, mass culture.*

Постановка проблеми. Зі становленням незалежності в Україні тривають процеси культурних змін, зумовлені відходом від проявів радянського в різних сферах життя. Зокрема, у соціокультурному просторі простежуються жіночі образи, що змінюються залежно від політичної та соціальної ситуації в країні. Розвиток мас-медіа та візуальної культури зумовлює дослідження візуального та його впливу на соціум. Відтак, існує потреба культурологічної рецепції образу жінки-матері, який набув ускладнень і варіативності, що репрезентовані в медіасфері незалежної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідниками візуальної культури є А. Бойлен (2021), Х. Фостер (1988), Н. Мірзоєв (1998). Тоді як в українській науці ця сфера культурних досліджень представлена А. Тормаховою (2019), О. Брюховецькою (2018), В. Скуратівським (1997), О. Павловою (2015), К. Батаєвою (2017), К. Кислюком (2020), О. Мусієнко (2022). Вивчення жіночих образів в українській культурі здійснювалося в працях О. Кісь (2016), О. Брюховецької (2017), І. Зубавіної (2022), Т. Мельник (2019), О. Стяжкіної (2001), котрі розглядали образ жінки в мистецьких практиках. Однак наявна прогалина в дослідженнях із мистецьких рецепцій окремих жіночих образів у вимірах культури. Зокрема, недостатньо досліджена проблема репрезентації образу жінки-матері у візуальних студіях. Заповненню цієї теоретичної лакуни присвячена ця розвідка.

Мета статті — здійснити культурологічну рецепцію образу жінки-матері у візуальній культурі як відображенні соціокультурної динаміки в незалежній Україні. Для досягнення мети необхідно означити особливості жіночих образів в інтерпретаційних моделях візуальних студій, дослідити динаміку образу жінки-матері за роки незалежності, а також експлікувати культурно вагомі сенси варіативного спектра образу жінки-матері у візуальному просторі незалежної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Унаслідок змін, що пов'язані зі становленням незалежності України, відбувся процес формування медійної культури. У візуальній українській культурі трансформується патріархальне стереотипне сприйняття жіночності. Від початку незалежності сприйняття традиційної ролі жінки в суспільстві почало змінюватись під впливом соціокультурних процесів.

Спершу слід означити зв'язок між візуальною культурою й трансльованими нею стереотипними уявленнями про жінку. Дослідження візуальної культури в кінці ХХ ст. було представлено ретроспективами Н. Мірзоєва (1998). Так, автор зазначив, що візуальна культура пов'язана з візуальними подіями, у яких споживач шукає інформацію. Водночас у праці «Бачення і візуальність» Х. Фостер (1988) визначив візуальність як соціальний факт, а бачення представлено фізичною операцією. Натомість А. Бойлен (2021) у розвідці «Візуальна культура» вказала на розвиток медійних студій і трансформацію уявлень про естетику як передумову виникнення візуальних студій «візуальне — це неймовірно, ба навіть нищівно ефективний інструмент. Він впливає на те, як люди розуміють довкілля» (Бойлен, 2021, с. 149). Український науковець К. Кислюк (2020) відзначив: «з одного боку, візуальність, на відміну від простого, зорового сприйняття, є соціокультурним явищем, водночас віддзеркаленням певних глибинних та/або поверхових трендів у розвитку культури в певний час і певному місці» (Кислюк, 2020, с. 13).

Відзначимо, що саме завдяки візуальним образам формуються гендерно-диференційовані схеми. За допомогою візуальної культури створюються гендерні стереотипи та фемінно чи

маскулінно-зумовлені образи. Соціокультурний простір призводить до появи образів, що репрезентують уявлення про елементи української культури художньою мовою та які зрозумілі для масового споживача. Невіддільним для сучасного соціокультурного простору є мас-медіа як складова масової культури. Саме за допомогою інституту мас-медіа транслюються стереотипи, символи та інформація, яка актуальна в цей час. Відтак візуальна культура є простором, у межах якого відображаються властиві для суспільства стереотипні уявлення про жіноцтво. Наявність таких образів у медійному просторі як складовій візуальної культури легалізує їх як соціокультурну норму, чим здійснюється підтримка патріархальних норм чи їх руйнація та формування нових образів жінки-матері.

Аналіз візуального матеріалу в медійному просторі часів Незалежної України уможливив зчитування ключового для масової культури образу матері. Соціокультурні трансформації зумовили формування варіативного спектра образу: Берегиня 1990-х рр., домогосподарка початку 2000-х рр., варіацією якого стає образ жінки як жертви побутового насильства, матір-земля часів Революції Гідності, анексії Криму, АТО й ООС, а також захисниця власної дитини та рідної землі, образ якої зумовлений повномасштабним вторгненням РФ на територію України.

Наприкінці ХХ ст. в українській культурі відбулися суспільно-політичні зміни, безпосередньо пов'язані зі становленням державності. Події, що мали місце в історично-політичному дискурсі, вплинули на актуалізацію питання гендерної рівності та емансипації жіноцтва. Тривалий час у культурі незалежної України транслювалися стереотипи радянського минулого, які особливо виражались у гендерній проблематиці в зображеннях жіночих образів, що репрезентувалися в медійній культурі. Проблема ліквідності конструювання образу жінки в масовій культурі полягає у становищі жінки в українському суспільстві. З розвитком гендерних студій інтерес до вивчення образу жінки в українській культурі посилюється. Після подій Революції Гідності та в період воєнного вторгнення РФ на територію України заангажовані стереотипні жіночі образи відходять на задній план.

Під час становлення незалежності України у візуальній культурі сформувалися національно зумовлені образи, одним із яких став образ жінки-матері. Українська дослідниця жіночих образів К. Откович (2010) у праці «Ілюзія свободи: образ жінки від традиціоналізму до модернізму» визначила образ матері синонімом опіки, наявність якого в дитячій свідомості сприяє духовній ідентифікації. У контексті аналізу матріархату в українській культурі О. Кісь (2016) зазначила, що в архаїчних культурах жінка була символом життя, тоді як «осердям образу Берегині є ідея священного материнства» (Кісь, 2016, с. 6), і це також вплинуло на формування національного міфу.

Важливим є й те, що образ Берегині з'являється в медійному дискурсі на початку 1990-х рр. разом із формуванням національної самосвідомості українців. Концепція Берегині поширювалась у масовій культурі, зокрема друкувалась всеукраїнський народознавчий часопис під назвою «Берегиня». Ідея образу Берегині стає одним із центральних елементів державної ідеології. Наприклад, у центрі м. Києва на Монументі Незалежності, створеного у 2001 р., колона увінчана фігурою Берегині, що є уособленням державності. Окрім того, образ у роботі української художниці Оксани Чепелик «Хроніки від Фортінбраса» є символом держави. Молода жінка — символ молодого держави, яка постраждала від радянського минулого та намагається утвердити власний суверенітет. Зазначимо, що образ жінки-матері в період становлення незалежності сформовано в масовій культурі в результаті створення концепції національної свідомості, що актуалізувалась у період розбудови держави. Образ жінки-матері уособлювався в міфологічному концепті Берегині як матері всієї держави.

Однак на початку 2000-х рр. наратив державності та національного втілення в образі жінки набув відображення в побутових візуальних образах, зумовлених засиллям гендерних стереотипних уявлень про функції жінки в соціокультурному просторі.

Звернімо увагу, що в цей час простежується розділення образу жінки-домогосподарки на жінку, котра жертвує собою, а також жінку як жертву побутового насильства. Так, у просторі візуальної культури фігурували зображення

жінки як домогосподарки, що уособлювали жіночу жертвовність щодо власної родини та побутових справ. Дослідниця візуальної культури Оксана Брюховецька (2017) відзначила: у роботі «Life-time game» українських художниць Аліни Якубенко й Ксенії Гнилицької материнство та домогосподарство представлені як тема комп'ютерної гри. Жінки у відео — художниці, котрі змушені певний період свого життя займатися не творчістю, а доглядом за дітьми. Натомість проблема побутового насильства артикульована за допомогою художніх образів у серії робіт «Добрі домогосподарки». Зокрема, художниця Марина Скугарева зобразила оголені тіла на тлі переписок із інтернет-форумів, де обговорювалося домашнє насилля.

Варто зауважити, що наведені варіації образу жінки-матері початку 2000-х рр. є висвітленням проблеми сприйняття жіночності. Тоді як приклади телевізійних програм навпаки звеличують та зображують материнство як головний обов'язок жінки. Зокрема, репрезентація соціального становища жінки в телевізійних шоу «Супермама» чи «Міняю жінку» спрямована на формування стереотипу материнства, що полягає в представленні жінки, яка асоціюється з домашньою роботою та опікункою своєї родини. Тобто телебачення цього періоду підкріплювало образ жінки-домогосподарки, водночас проблема домашнього насильства в телепрограмах не порушувалася.

Після подій Революції Гідності образ жінки-матері наповнився новими символічними сенсами. Образ жінки-Берегині замінюється образом жінки-революціонерки. Жінка не лише обмежується можливостями догляду за власною сім'єю, а й стає революціонеркою. Відтак, практики ведення домогосподарства змінюються практиками активізму, волонтерства, спротиву та ведення бойових дій, чим виводять жінку за межі ведення господарства й прив'язки до оселі.

Події АТО та ООС вплинули на формування образу жінки-матері як войовничої революціонерки. Прикладом є серії робіт української художниці Влади Ралко «Київський щоденник», у якому представлено рецепцію на події Революції Гідності та анексію Криму. Образи жінок постають як символи української землі, зображені в

елементах українського народного костюма. Крім того, з'являються ілюстрації архетипних образів української культури, наприклад лялька-мотанка. Авторка вдається до експресивного зображення боротьби українського народу, що представлений фемінними образами. «Поява та популярність мілітарних творів репрезентує прагнення українців задокументувати правдиву історію цієї війни й особистості українця» (Мусяєнко, 2022, с. 35).

Унаслідок повномасштабного вторгнення у візуальній культурі відбулася радикалізація образу жінки-матері за допомогою семантики войовничості. Також почав простежуватися мотив жертвовності стосовно життя власної дитини чи рідної землі. Зокрема, реакцією на воєнні події є серія робіт Влади Ралко «Львівський щоденник», у якій репрезентовано зображення викривлених жіночих тіл, які символізують мову як ще одну зброю ворога.

Аналогічні за змістом роботи української художниці Катерини Лисовенко, яка створює реакційні міфологічно-архаїчні сюжети в контексті повномасштабного вторгнення. Однією з робіт є зображення жінки, котра тримає на руках дитину, демонструючи протест та негативне ставлення до воєнних подій. Крім того, з'являється наратив захисту власної дитини від ворога. Зображення художниці засвідчує нове становище жінки в українському суспільстві: жінка є емансипованою та здатною боротися за власну свободу. Той самий мотив простежується в авторки в серії робіт «Сади скорботи», у межах якої впродовж першого року повномасштабного вторгнення зображується оголена тілесність матері з дитиною на руках на фоні випаленої землі як метафори понівеченої та розореної війною України. Тобто образ, створений авторкою, можна інтерпретувати як такий, що возвеличив материнство через духовну пожертву задля збереження життя власної дитини за умов війни. Така думка стає тотожною тлумаченню варіативності образів жінки-матері І. Зубавіною, котра вказала на їх соціокультурну зумовленість, у зв'язку з чим образи, «утворюючи характерну типологію, цілком можуть сприйматися як своєрідний маркер ціннісно-сміслових доміант часу» (Зубавіна, 2022, с. 58).

Висновки. За допомогою візуальної культури транслюється стереотипне сприйняття фемінності, що залежить від подій у суспільстві. Образ жінки-матері, властивий традиційній українській культурі, на початку становлення незалежності трансформувався в міфологему Берегині та уособлював національну ідею. Упродовж 1990-х рр. образ втілював ідею державного суверенітету. Для періоду 2000-х рр. для масової культури характерне зображення гендерно-стереотипних образів материнства та жінки в ролі домашньої господині зі становленням проблеми побутового насильства. Революція Гідності зумовила наратив боротьби, який наповнював образ жінки-матері концептом войовничості.

Подальший політично-історичний процес боротьби, що відбувається до сьогодні, репрезентується в медійній культурі, у межах якої жінка-матір не обмежена лише власним будинком. Унаслідок воєнних дій концепт материнства наповнився мотивами захисту власної землі, жертвовності стосовно захисту власної дитини. Отже, візуальна культура в період нестабільних соціально-політичних процесів уможлиблює репрезентацію образів, що транслюють стереотипні уявлення суспільства, наповнені сенсами спільноти, яка переживає спільний культурний та історичний досвід. Представлене дослідження надає змоги для подальшого вивчення зміни образу жінки-матері в контексті соціокультурних подій сьогодення.

Список посилань

- Авершина, А. (2022). Образ жінки-матері в сучасній українській медіакulturі. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку: матеріали міжнародної наукової конференції (17–18 листопада 2022 року)*, 28–29.
- Батаєва, К. В. (2017). *Соціальна візуалістика і медіа-візуальність: навчальний посібник*. Кондор.
- Бойлен, А. Л. (2021). *Візуальна культура*. ArtHuss.
- Брюховецька, О. В. (2017, Березень 03). Образ жертви і емансипація. Нарис про українську арт-сцену і фемінізм. *Prostory*. <https://prostory.net.ua/ua/krytyka/139-obraz-zhertvy-i-emansypatsiia-narys-pro-ukrainsku-artstenu-i-feminizm>
- Брюховецька, О. В. (2018). Візуальний поворот у культурі і культурології. В М.О. Собуцький, Д. О. Король, & Ю. В. Джулай (Ред.). *Культурологія: Могиланська школа* (с. 130–165). Видавець Олег Філюк.
- Зубавіна, І. (2022). Актуалізація архетипу діви-воїтельки в кінематографі України початку ХХІ століття. *Сучасне мистецтво*, 18, 19–26.
- Зубавіна, І. (2022). Ціннісно-сміслові домінанти часу в концепт-образі Матері (на матеріалі кінематографа України). *Науковий Вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*, 31, 51–60.
- Кислюк, К. В. (2020) Теоретико-методологічні особливості культурологічного підходу до феномену візуального. *Культура України*, 69, 9–21.
- Кісь, О. (2016). Кого оберігає Берегиня, або матріархат як чоловічий винахід. *Я інформаційно-освітнє видання*, 4(5), 11–16.
- Мельник, Т. В. (2019). Постать жінки в сучасному візуальному мистецтві України. *Сучасне мистецтво*, 15(3), 145–148.
- Мусієнко, О. В. (2022). Новітні аудіовізуальні інструменти репрезентації української ідентичності відеохостингах в умовах російсько-української війни. *Культура України*, 78, 30–37.
- Откович, К. (2010). *Ілюзія свободи: образ жінки від традиціоналізму до модернізму*. КАРБОН.
- Павлова, О. Ю. (2015). Візуальна культура та повсякденність доби постмодерну. *Культура і сучасність*, 2(5), 30–35.
- Скурятівський, В. (1997). *Екранні мистецтва у соціокультурних процесах ХХ ст.* (Т. 1). КМЦ «Поезія».
- Стяжкіна, О. В. (2001). «Радянська жінка» і «лірична героїня»: створення стереотипів в українській літературі 50-90-х років (Т. 10). Наукові праці НАУКМА. Історичні науки.
- Тормахова, А. (2019). Візуальні практики та мистецтво в інтернет-просторі. *Художня культура. Актуальні проблеми*, 15(3), 95–98.
- Foster, H. (1988). Vision and Visuality. *Monoskop*. https://monoskop.org/images/3/39/Foster_Hal_ed_Vision_and_Visuality.pdf
- Mirzoeff, N. (1988). What is visual culture? *Language and Culture for Business*. <https://cl4englishlistening.files.wordpress.com/2014/04/doc-21-mirzoeff-what-is-visual-culture.pdf>

References

- Avershyna, A. (2022). The image of a woman-mother in a modern Ukrainian culture. *Cultural studies and social communications: innovation strategies of development. Proceedings of the International Scientific Conference (November 17–18, 2022)*, 28–29. [In Ukrainian].
- Bataieva, K. V. (2017). *Social visualization and media visibility: a textbook*. Kondor. [In Ukrainian].
- Boilen, A. L. (2021). *Visual culture*. ArtHuss. [In Ukrainian].
- Briukhovetska, O. V. (2017, March 03). The image of the victim and emancipation. An essay on the Ukrainian art scene and feminism. *Prostory*. <https://prostory.net.ua/ua/krytyka/139-obraz-zhertvy-i-emansypatsiia-narys-pro-ukrainsku-art-stsenu-i-feminizm>. [In Ukrainian].
- Briukhovetska, O. V. (2018). Visual Turn in Culture and Cultural Studies. In M. O. Sobutskyi, D. O. Korol, & Y. V. Dzhulai (Eds.). *Culturology: Mohyla School* (pp. 130–165). Published by Oleh Filiuk. [In Ukrainian].
- Zubavina, I. (2022). Actualization of the warrior maiden archetype in the cinema of Ukraine in the early XXI century. *Suchasne mystetstvo*, 18, 19–26. [In Ukrainian].
- Zubavina, I. (2022). The value and semantic dominants of time in the conceptual image of the Mother (based on the material of Ukrainian cinema). *Naukovyi Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru, kino i telebachennia imeni I. K. Karpenka-Karoho*, 31, 51–60. [In Ukrainian].
- Kysliuk, K. V. (2020) Theoretical and methodological features of the cultural approach to the phenomenon of the visual. *Culture of Ukraine*, 69, 9–21. [In Ukrainian].
- Kis, O. (2016). Who is protected by Berehynia, or matriarchy as a male invention. *Ya informatsiino-osvitnie vydannia*, 4(5), 11–16. [In Ukrainian].
- Melnyk, T. V. (2019). The figure of a woman in the contemporary visual art of Ukraine. *Suchasne mystetstvo*, 15(3), 145–148. [In Ukrainian].
- Musiienko, O. V. (2022). The latest audiovisual tools of representation of Ukrainian identity on video hosting in the context of the Russian-Ukrainian war. *Culture of Ukraine*, 78, 30–37. [In Ukrainian].
- Otkovych, K. (2010). *Illusion of freedom: the image of a woman from traditionalism to modernism*. CARBON. [In Ukrainian].
- Pavlova, O. Yu. (2015). Visual culture and everyday life in the postmodern era. *Kultura i suchasnist*, 2(5), 30–35. [In Ukrainian].
- Skurativskyi, V. (1997). *Screen arts in the socio-cultural processes of the XX century* (Vol. 1). KMTs “Poeziia”. [In Ukrainian].
- Stiazhkina, O. V. (2001). “Soviet woman” and “lyrical heroine”: creation of stereotypes in Ukrainian literature of the 1950s–1990s. (Vol. 10). *Naukovi pratsi NAUKMA. Istorychni nauky*. [In Ukrainian].
- Tormakhova, A. (2019). Visual practices and art in the Internet space. *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy*, 15(3), 95–98. [In Ukrainian].
- Foster, H. (1988). Vision and Visuality. *Monoskop*. https://monoskop.org/images/3/39/Foster_Hal_ed_Vision_and_Visuality.pdf. [In English].
- Mirzoeff, N. (1988). What is visual culture? *Language and Culture for Business*. <https://cl4englishlistening.files.wordpress.com/2014/04/doc-21-mirzoeff-what-is-visual-culture.pdf>. [In English].

Надійшла до редколегії 04.06.2023

.....
А. О. Авершина, аспірант, кафедра культурології, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

.....
A. Avershyna, postgraduate student, Department of Cultural Studies, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine

.....